

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 5 Sayı: 23 Volume: 5 Issue: 23

Güz 2012 Fall 2012

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

ARAP DİLİNDE NOKTALAMA İŞARETLERİ: TARİH VE UYGULAMA PUNCTUATION MARKS IN ARABIC LANGUAGE: HISTORY AND APPLICATION

Atik AYDIN*

Öz

Günümüzdeki anlamıyla noktalama işaretlerinin Arap dilinde yaygın bir şekilde kullanılması, basını-yayın araçlarının yaygınlaşması ile başlamıştır. Bireysel bazı öneriler olmuşsa da noktalama işaretleri konusunda ilk ve en önemli çalışma, Mısır Eğitim Bakanlığının talebi üzerine Ahmed Zeki Paşa tarafından hazırlanan ve *et-Terkim ve Alâmâtuhu fi'l-Luğati'l-Arabiyye* adıyla 1912 yılında yayımlanan çalışmadır. Ahmed Zeki Paşa'nın geliştirdiği işaretler ve esaslar, isimlendirmedeki kimi değişiklikler dışında günümüze kadar geçerliliğini korumuştur. Daha sonra konu ile alakalı pek çok çalışma yapılmışsa da özde bir değişikliğe neden olmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Noktalama İşaretleri, Hasan Hüsnü et-Tuveyrâni, Ahmed Zeki Paşa, Mısır Eğitim Bakanlığı.

Abstract

The use of punctuation marks in Arabic language, as we understand them today, began with the spreading of the press and publishing tools. Although there have been some individual suggestions on this subject but the first and most important study on punctuation marks is *et-Terkim ve Alâmâtuhu fi'l-Luğati'l-Arabiyye* that requested by Egyptian ministry of education and prepared by Ahmed Zeki Pasha in 1912. The punctuation marks and principles developed by Ahmed Zeki Pasha have remained in effect until today, except some small changes. Although there has been many studies on the subject later but they did not change in essence of study of Ahmed Zeki Pasha.

Keywords: Punctuation Marks, Hasan Hüsnü et-Tuveyrâni, Ahmed Zeki Paşa, Egyptian Ministry of Education.

Giriş

Duygu ve düşünceleri daha açık ifade etmek, cümlenin yapısını ve duraklama noktalarını belirlemek, okumayı ve anlamayı kolaylaştırmak, sözün vurgu ve ton gibi özelliklerini belirtmek üzere kullanılan işaretlere 'noktalama işaretleri' denir.¹

Noktalama işaretleri bir bakıma, yazılı metindeki jest ve mimiklerdir. Sözlü ifadedeki söze başlama, sözü bitirme, vurgular, sorular, sevinçler, üzüntüler ve hayretler jest ve mimiklerle, yazılı ifadede ise noktalama işaretleri ile gerçekleşir. (Abudul'alim, 1975: 95) Noktalama işaretleri dilin dilidir. Maksatlar ve manalar dille, dil ise noktalama işaretleriyle ifade edilir. (Ahmed, 2003: 5)

*Yrd. Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹<http://www.tdk.gov.tr/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAAF6AA849816B2EF38C9FF22CFEEDAF0>

Noktalama işaretleri trafik işaretlerine benzemektedir. Şehirlerin trafik düzeni ve güvenliği için trafik işaretleri ne anlam ifade ediyorsa, metinler için de noktalama işaretleri aynı anlamı ifade etmektedir. Bir şehir tasavvur edelim ki, orada trafik işaretleri caddeden caddeye farklılık arz ediyor, işaretler ve tabelalar herkes için aynı anlamı ifade etmiyor, oranın sakinleri ve ziyaretçileri, işaretlerden farklı şeyler anlıyor...(Kabâva, 2007: 64). Böyle bir yerde nasıl bir karmaşa, sıkıntı ve yıkımın olacağını varın siz düşünün.

Noktalama işaretleri yazının icadından beri, belirli bir düzene sahip olmasa da, vardır (Atasoy, 2009: 28). Noktalama işaretlerinin tarihi milattan önce II. asırda yaşayan Aristophanes'e kadar götürülse de (Koç, 2008: 280) bu işaretlerin yaygın olarak kullanılmasına XVI. yüzyılda matbaanın bulunuşu ile başlanmıştır. XIX. yüzyılda ise noktalama işaretleri genelleşmiş ve kesin kurallara bağlanmıştır. Noktalama işaretlerinin bizde kullanılması ise Tanzimat dönemine rastlar. Noktalama işaretleri konusunda ilk kaynak Fransızca olmuştur. Bu yüzden de birçok işaretin adı Fransızcadır: virgül, apostrof, parantez gibi...(Güneş: 201)

Noktalama işaretlerinin Arap diline girişi, tarih ve sebepler bakımından noktalama işaretlerinin Türkçeye girişinden pek farklı değildir. Zira noktalama işaretleri, matbaa ile birlikte yaygınlaşmıştır. Matbaa ise arada yıl farkı olsa da İslam dünyasına ve Osmanlı imparatorluğuna XVIII. yüzyılda gelmiştir. Daha önce farklı teşebbüsler olmuşsa da ilk matbaa 1706'da Haleb'e, 1726'da İstanbul'a, 1751'de Beyrut'a (Kaddûra, 2010: 19) 1798'de ise Mısır'a (et-Tanahî, 1995: 355) gelmiştir.

XVIII. yüzyılda genel olarak İslam dünyası ile Batı dünyası arasındaki ilişkiler, özelde ise Müslüman âlimler ile oryantalistler arasındaki iletişim, noktalama işaretlerinin kullanımına ve yaygınlaşmasına ivme kazandıran önemli bir sebep olarak görülebilir. Nitekim noktalama işaretlerinin Arap diline nakledilmesine öncülük eden Hasan Hüsnü et-Tuveyrânî (ö. 1897) ve Ahmed Zeki Paşa (ö. 1934), bu konuda Müslümanları eleştirip Batıyı takdirle karşılamışlardır. Batı basın yayınındaki uygulamalar, noktalama işaretleri konusunda onlar için hareket noktası olmuştur (et-Tuveyrânî, h.1310: 2; Ahmed Zeki Paşa, 1912: 4).

Noktalama işaretlerinin oluşum ve yaygınlaşması, Arapça gramer kurallarının oluşumu ve yaygınlaşmasına benzer bir süreçte gerçekleşmiştir. İslamî fetihlerle birlikte Arapçanın hitap alanı genişleyip dilde yanlış kullanımlar artınca gramer kuralları geliştirilmiş ve bu kuralların yaygınlık kazanması öğrenim aşamalarında kullanılmak üzere çeşitli kitaplar yazılmıştır (Dayf, 1992: 11). Bu yönüyle bakıldığında gramer kurallarının ortaya çıkışı ile dilin farklı milletler tarafından kullanılmak suretiyle yaygınlaşması arasında bir ilişki olduğu görülür. Benzer durum, noktalama işaretleri için de geçerlidir. Zira matbaanın Arap dünyasına gelmesiyle birlikte neşriyat alanında önceki dönemlerle kıyaslanmayacak derecede bir artış olmuş, daha da önemlisi, gazete ve dergiler çıkmaya başlamıştır. Bu durum, yazılı metinlerin daha fazla kişinin eline geçmesi sonucunu doğurduğu gibi, söz konusu metinlerin doğru ve daha kolay anlaşılabilmesi için imla kuralları ve noktalama işaretlerine olan ihtiyacın da artmasına sebep olmuştur.

Şunu da belirtmek gerekir ki, günümüzde kullanılan noktalama işaretlerinin başta Fransızca olmak üzere Batı dillerinden alınmış olması, Arap dilinde noktalama işaretlerinin görevini görecektir hiçbir işaret ve sistemin olmadığı anlamına gelmez. Zira şekil ve içerik bakımından farklılık arz etse de mefhum olarak noktalama işaretlerinin Arap dilindeki varlığı çok eski tarihlere dayanmaktadır. Esasında yazılı metnin varlığı bir mânâda noktalama işaretlerinin varlığı demektir. Zîrâ metinler okunmak için vardır. Daha yararlı ve verimli bir okuma ise noktalama işaretleri ile mümkündür.

Bu durum, Kur'an gibi bütün insanlığa hitap eden ve insanları etkileme bakımından mucize olan bir kitap açısından daha da önemlidir. Nitekim "Kur'an'ı tertil ile oku" (Müzzemmil, 4) ayeti vakf ve ibtidâ' için delil olarak kabul edilerek durak yerlerinin bilinmesinin Kur'an'ı anlamak için tamamlayıcı bir bilgi olduğu kabul edilmiş (el-Cureysi, 1999: 200) ve Kur'an'daki durak ve geçiş yerlerini gösteren işaretler geliştirilmiştir.

Mevcut mushaflarda kullanılan *vakf* (durma) ve *vasl* (geçme) işaretleri şunlardır:

- :Zorunlu durak işaretidir.

ﻻ: Durmanın yasak olduğunu gösteren işarettir.

ﻉ : Durmanın ve geçmenin eşit değerde olduğunu gösteren işarettir.

ﻉ : Durmak caiz olsa da geçişin daha uygun olduğunu gösteren işarettir.

ﻉ : Geçiş caiz olsa da durmanın daha uygun olduğunu gösteren işarettir.

❖ ❖ : Durma imkânı olan iki kelime üzerinde bulunan ve birinde durulduğu zaman diğerinde durmanın doğru olmadığını gösteren işarettir.²

İslam düşünce tarihinde geliştirilip kullanılan işaretler Kur'an'da kullanılan işaretlerden ibaret değildir. Gerek hadis metinlerinde gerekse diğer metinlerde farklı işaretler ve kısaltmalar kullanılmıştır. "حدثنا" yerine "ثنا", "المصنف" yerine "ص" ve "أبنا" yerine "أنا" gibi kısaltmalar hadis metinlerinde kullanılırken, alıntının bittiği manasına gelen "انتهى" yerine "اه", hazf işareti (...) anlamında kullanılan "إلى آخره" yerine "إلخ" gibi kısaltmalar da her türlü metinde kullanılan işaretlerdendir (Kabâva, 2007: 46).

Esasında noktalama işaretleri, metinlerin daha rahat anlaşılması açısından önemli bir ihtiyaç olduğu için az da olsa dilde bu ihtiyacı karşılayacak unsurlar bulmak mümkündür. Bu sadetten olmak üzere Arap dilcilerinin *en et-tefsiriyye* olarak adlandırdıkları "أن" edatının (:) işareti anlamında kullanıldığını söylemek yanlış olmaz. Mesela "Musa'ya şöyle vahiy ettik: Âsânü at!" anlamındaki "وأوحينا إلى موسى أن ألق عصاك" (A'raf, 117) ayetinde görüldüğü gibi "أن" edatı (:) işareti gibi kullanılmıştır. Alman müsteşrik Fleisch'ın *en et-tefsiriyyen* bu mânâda olduğunu tesbit etmesi (Amâyira, 1996: 440) ve bazı Türkçe ve İngilizce meâllerde bu şekilde çevirilerin yapılması bu konudaki görüşümüzü destekler niteliktedir (Çantay, 1992:234; Işıcık, 2010: 128; al-Hilâli & Muhsin Khan, 1996: 324).

Günümüzdeki şeklini alıncaya kadar Arap dilindeki noktalama işaretlerinin, üç önemli aşamadan geçtiğini söyleyebiliriz:

1- İlk öneriler / Hasan Hüsnü et-Tuveyrânî (1892)

2- İlk resmî çalışma / Ahmed Zeki Paşa (1912)

3- Mısır Eğitim Bakanlığının çalışması (1930)

1- İlk Öneriler / Hasan Hüsnü et-Tuveyrânî

Matbaanın Arap dünyasına gelişi ve gazetelerin yaygınlaşması ile birlikte noktalama işaretleri metinlerde kullanmaya başlandı. Yabancıların etkisi ile kurulan okullar başta olmak üzere özel okullarda ve devlet okullarında noktalama işaretleri kullanılıyordu (Ahmed Zeki, 1912: 12). Ancak bu dönemde kullanılan işaretler, herkesçe bilinen ve kabul edilen işaretler olmayıp kişiden kişiye değişebiliyordu (Tuveyrânî, h.1310: 3).

Eğitim kurumları ile basın yayın araçları bilginin, dolayısıyla da metinlerin yaygınlaşmasında en önemli role sahip olan kurumlardır. Metinler yaygınlaştıkça bu alandaki eksiklikler ve problemler daha görünür hale geldi. Bazı eksikler ve yanlışlar kişilere mahsus kalıp yaygınlık kazanmadığı zaman çok önemsenmez ve o konuda çözümler aranmaz. Ancak bir konu toplumun genelini ilgilendirir hale geldiğinde daha önceleri bir şekilde telafi edilen söz konusu eksiklik ve yanlışlıklar, daha fazla dikkati çeker ve daha çok zarar verir. Noktalama işaretlerinde de böyle bir süreç yaşanmıştır. Özellikle matbaacılıktaki gelişmelerle birlikte bilgi yaygınlık kazandıkça noktalama işaretlerine olan ihtiyaç ve bu konudaki arayışlar da o nisbette artmıştır (Ahmed Zeki Paşa, 1912: 11).

Bu konuda somut olarak ortaya çıkan ilk öneri, Hasan Hüsnü et-Tuveyrânî'nin *Kitâbu Hattî'l-İşârât* adlı risalesidir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Arap dilinde Ahmet Zeki Paşa'dan önce bu konuda yazılmış başka bir eser bulunmamaktadır.

²<http://www.qurancomplex.org/quran/mostalhat.asp>

Hasan Hüsnü et-Tuveyrânî (1850 - 1897) aslen Türk olduğu halde Kahire'de doğup büyüdüğü için müsta'rab olarak kabul edilmiştir. Arapça ve Türkçeyi çok iyi bilen Tuveyrânî'nin altmış civarında Arapça, on civarında da Türkçe kitabı, altısı Arapça ikisi de Türkçe olmak üzere sekiz adet de divanı vardır (ez-Zirikî, 2002: II, 187). Tuveyrânî, İstanbul'da el-İnsan dergisini, Mısır'da ise en-Nîl, eş-Şems, ez-Zirâa ve el-Maârif dergilerini çıkarmış ve bu dergilerin yanı sıra pek çok dergi ve gazetede de yazılar yazmıştır. Asya ve Afrika'da pek çok ülkeyi gezen Tuveyrânî, 1880 yılından itibaren vefat edinceye kadar İstanbul'da ikamet etmiştir (de Tarazi, 1913: II, 224).

Döneminin meşhur kadın yazarlarından olan tarihçi ve edebiyatçı Zeynep Fevvâz (1860-1914) Nil gazetesinin sahibi Tuveyrânî'ye şöyle bir mektup gönderir: "İlim erbabı ve kalem ustalarınca bilinir ki, dilimiz Arapça dilsel varlığı bakımından en zengin, en estetik, kendisinde ustalaşmak isteyeneye farklı yollar ve imkânlar bahşeden en geniş ve derin dildir. Ancak görüyorum ki, ifade imkânları ve dilsel varlığı daha az olmasına rağmen Batılılar bazı konularda bizden daha iyi durumdadır. Hâlbuki bizim o yönlerden de onlardan iyi olmamız gerekir. Çünkü böylesine geniş alanlarda yol işaretlerine daha çok ihtiyaç vardır. Yol işaretleri az çaba gerektiren, fakat faydası çok olan kılavuzlardır. Bu işaretler sözü açık hale getirir, okuyucunun ufkunu genişletir ve düşüncesinin derinliğini arttırır... Evet, bazı gazeteler Batılıların kullandığı bu işaretleri kullanıyorlar. Fakat bu, yeterli değildir. Çünkü okuyucu onlardan neyin kastedildiğini bilmemektedir... Bu durum, beni konuyu alanın otoritelerine arz etmeye sevk etti. Bu önerimin nazar-ı dikkate alınacağını umarım... Bu konu ile özellikle sizin ilgilenmenizi rica ediyorum. Çok teşekkür ederim." (et-Tuveyrânî, 1310: 2-3).

Zeynep Fevvâz'ın bu mektubunu gazetesinde neşreden Tuveyrânî, bu talebe olumlu cevap verir ve ilim ve edebiyat çevrelerinin konu ile ilgilenip yapacakları çalışmaya katkıda bulunmalarını ister (et-Tuveyrânî, 1310: 3).

Aslında Tuveyrânî 1887'de İstanbul'da iken noktalama işaretleri ile ilgili bir risale hazırlamış fakat günün şartları onu neşretmeye imkân vermemiştir (et-Tuveyrânî, 1310: 4). Daha sonra Kahire'ye döndüğünde Zeynep Fevvâz'ın talebini de fırsat bilerek söz konusu risaleyi 1892 yılında orada *Kitâbu Hattî'l-İşârât* adıyla tabettirmiştir (Kabâva, 2007: 52).

Tuveyrânî noktalama işaretleri konusunun Müslüman toplumlar açısından yeni bir olgu olduğunu düşünerek yapacağı önerinin, nihaî ve herkesçe kabul edilen bir hakikat olmadığı farkındadır. Bu yüzden konuyu gündeme getirir ve ilgili kişi ve kurumlardan katılım ve destek bekler. Tuveyrânî, noktalama işaretleri konusunda yapacağı önerinin kamuoyu tarafından kabulünü de reddini de olumlu karşılayacağını belirtir ve şöyle der: "Kamuoyu kabulü ve desteği önerimizin doğruluğunu, tashihi ise önerimizin yanlışlığını ortaya koyacaktır." (et-Tuveyrânî, 1310: 4).

Bu alanda hareket noktası olarak kabul edeceği ve başvuracağı bir kaynak bulamayan Tuveyrânî kendisi işe koyulur. Ortaya konacak bu yeni bilgi manzumesinin adının ne olacağı, temel bir ilim olarak kabul edilip edilmeyeceği, tasnifinin nasıl olacağı, önereceği işaretlerin doğru olup olmadığı hususunda ilim adamlarından ve ilgili çevrelerden açıkça destek ister (et-Tuveyrânî, 1310: 8).

Tuveyrânî'nin noktalama işaretleri konusunda kamuoyuna çok önem vermesini iki sebeple izah etmek mümkündür:

1- Noktalama işaretlerinin, başta basın-yayın olmak üzere herkesi ilgilendiren bir konu olması.

2- XIX. yüzyılda halk idaresi fikrinin bir moda olup her alana sirayet etmesi.

Tuveyrânî, *hattu'l-îşârât* olarak adlandırdığı bu ilim ya da konunun³ amacını şöyle ifade eder: "İşareti olmayan ya da uzun açıklamalarla ifade edilebilen mânâlar için işaret ihdas etmektir." (et-Tuveyrânî, 1310: 9). Tuveyrânî noktalama işaretlerini üç kısma ayırır (et-Tuveyrânî, 1310: 10):

1- Anlama dair işaretler: Tuveyrânî bu bölümde anlamdan hareketle hazırlamış olduğu işaretlerden bahseder. O işaretlerden bazıları şunlardır (et-Tuveyrânî, 1310: 10-13):

(⁹): Önem işareti olup konunun önemli olduğunu gösterir.

³Müellif, te'lif etmek istediği şeyin bir ilim mi ya da bir konu mu olduğu konusunda emin değildir (et-Tuveyrânî, 1310: 9).

(◌◌) : Teemmül işareti olup okunmakta olan hususun üzerinde iyi düşünülmesi gerektiğini gösterir.

(◌◌◌) : Henüz gerçekleşmeyen bir hususun gerçekleşme ümidinin bulunduğunu gösterir.

(◌◌◌) : Şek işareti olup verilen bilginin kuşkulu olduğunu gösterir.

(◌◌◌) : Yanlış işareti olup verilen bilginin yanlış olduğunu gösterir.

(◌◌◌) : Mübalağa işaretidir.

(◌◌◌) : Verilen bilginin doğru olduğunu ve tekbine dair herhangi bir delil bulunmadığını gösteren bir işarettir.

(◌◌◌) : Tekzib işareti olup rivayetin yalan olduğunu gösterir.

(◌◌◌) : Açıklama işareti olup gelecek bilginin mevcut bilgiyi açıkladığını gösterir.

(◌◌) : Alıntı işareti.

(◌◌) : Temsil işareti olup mevcut bilginin kendisinden öncekine misal olduğunu gösterir.

(◌◌) : Tamamlama işareti olup kendisinden sonraki bilginin öncesi için tamamlayıcı olduğunu gösterir.

(◌◌) : Tercih işareti olup kendisinden sonraki bilginin önceki bilgiye tercih edildiğini gösterir.

(◌◌) : Hakikî istifham işareti.

(◌◌) : İnkârî istifham işareti.

(◌◌) : Taaccub işareti.

(◌◌) : İstihşân (beğenme) işareti.

(◌◌) : İstihcân (beğenmeme) işareti.

(◌) : Soru işareti.

(◌) : Cevap işareti.

(◌◌) : Tahkim işareti olup konu ile ilgili yargının okuyucuya bırakıldığını gösterir.

(◌◌) : Tahakküm işareti olup verilen bilginin yazar tarafından onaylandığını gösterir.

(◌◌) : Okuyucunun konu ile ilgili fikrinin istendiğini gösteren bilgi edinme işaretidir.

(◌◌) : Şikâyet işareti olup yazarın memnuniyetsizliğini gösterir.

(◌◌) : Müjde ve sevinme işareti.

(◌◌) : Üzülme işareti.

(◌◌) : Tehdit işareti.

(◌◌) : Yalvarma işareti.

(◌◌) : Sürpriz işareti.

2- Sese dair işaretler: Metin okuma, konuşma yapma ve vaaz verme gibi durumlarda sesin nitelik ve niceliğini gösteren işaretlerdir. Bu işaretlerden bazıları şunlardır (et-Tuveyrânî, 1310: 13):

(◌◌) : Hızlı okuma işareti.

(◌◌) : Yavaş okuma işareti.

(◌◌) : Sesi yükseltme işareti.

(◌◌) : Sesi düşürme işareti.

(vΛ): Terennüm işareti.

(·≡): Kendisinden sonraki kelimenin üstünde durulacağını gösteren işaret.

(··): Uzun süre susma işareti.

(··): Sesi titretme ve yankılandırma işareti.

3- Hareketlere dair işaretler: Metin okuma, konuşma yapma ve vaaz verme gibi durumlarda kişinin hareketlerini (jest ve mimiklerini) gösteren işaretlerdir. Bu amaçla kullanılan işaretlerden bazıları şunlardır (et-Tuveyrânî, 1310: 13-14):

(∞): Hareketsizlik işareti.

(-): Hareket işareti.

(·∞): Gözleri hareket ettirme işareti.

(-∞·): İltifat işareti.

(·∞): Konuya göre başı hareket ettirme işareti.

(∞): Konuya uygun olarak başı eğme işareti.

(∞): Parmak hareketi işareti.

(∞): El hareketi işareti.

(∞∞): Kol hareketi işareti.

(∞·): Konuşmanın seyrine göre yürüme işareti.

Bu işaretlere baktığımızda Tuveyrânî'nin metne ve okuyucuya düşen her şeyi noktalama işaretlerinden beklediğini ve onlara yaptırmak istediğini söylemek mübalağa olmaz. Çünkü o, uygulamayı imkânsız kılacak derecede detaylara girmiş ve seksenden fazla işaret önermiştir. Günümüzde Arapçada 14⁴, Türkçede 17⁵, İngilizcede 14 (Hornby, 2000:1406) civarında işaret kullanılmaktadır. Bu rakamlarla karşılaştığımızda ve az sayıdaki işaretlerin bile uygulanmasında yaşanan sorunları göz önünde bulundurduğumuzda, Tuveyrânî'nin önerdiği işaretlerin ne kadar gerçeklikten uzak olduğu kendiliğinden ortaya çıkacaktır. Bu gerçeği bizzat Tuveyrânî'nin kendisi de görür ve şöyle der: "İşaretler çok ve çeşitli olduğundan anlaşılması ve tatbiki zor, unutulması da kolay olabileceği için önemli ve başlıca mânâlara işaret etmekle yetinmek gerekir." (Tuveyrânî, 1310: 14).

Tuveyrânî'nin önerdiği bu işaretler, ne Mısır'da ne de diğer Arap toplumlarında önemli bir yankı bulmaz ve kabul görmez (Kabâva, 2007: 52). Bu durumun başlıca iki sebebinin olduğunu düşünüyoruz:

a- Yukarıda da geçtiği gibi Tuveyrânî'nin önerdiği işaretlerin çok ve karışık olması.

b- Arakasında devlet desteğinin olmaması.

2- İlk Resmi Çalışma / Ahmet Zeki Paşa

Daha önce bazı kimseler, Fransızcadan etkilenecek noktalama işaretlerini kendilerine göre ve gelişi güzel kullanmış iseler de, Arap dilinde noktalama işaretlerinin kullanımı için ilk resmi çalışma, 1910'da Mısır'daki Hıdiv yönetiminin eğitim bakanı Ahmet Haşmet Paşa tarafından başlatılmış ve bu görev Ahmet Zeki Paşa'ya verilmiştir (Ahmed Zeki Paşa, 1912: 7). Ahmed Zeki Paşa'nın hayat hikâyesine, konumuna ve yaptığı çalışmalara baktığımızda bu görevlendirmenin ne kadar isabetli olduğu kendiliğinden görülecektir.

⁴<http://www.diwanalarab.com/spip.php?article19986>

⁵http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=187:Noktalama-Isaretleri-Aciklamalar&catid=50:yazm-kurallar&Itemid=132

Aslen Faslı olan Ahmed Zeki Paşa 1867'de İskenderiye'de doğdu. 1887'de Hukuk Fakültesinden mezun olan Ahmet Zeki Paşa, çalışma hayatına mütercim olarak başladı. Bir süre sonra da Bakanlar Kuruluna mütercim olarak atandı (Cündi, 1963: 12).

II. Abbas Hilmî'nin Ahmed Zeki Paşa'yı 1892'de Londra'daki müsteşrikler kongresine Mısır temsilcisi olarak göndermesi, onun fikrî ve ilmî hayatında bir dönüm noktası olmuştur. Zira bu ziyarette altı ay Avrupa'da kalmış ve farklı ülkeleri gezerek orayı tanıma imkânı bulmuştur. Müsteşriklerle tanışmış ve onlarla fikir teatisinde bulunmuştur. Oradaki kütüphanelerde incelemelerde bulunup Arap kültürüne dair eserleri keşfetmiştir. Başta Endülüs seyahati olmak üzere yaptığı bu seyahatler onu şu alanlarda çalışmaya sevk etmiştir: 1- Arap kültürüne dair kitaplar ve yazmaları ortaya çıkarıp onları fotoğraflarla tesbit etmek. 2- Mezarlar ve önemli tarihî yerleri keşfedip onları koruma altına almak. 3- Arap dili, tarih ve coğrafya alanlarındaki şahsiyetlerin, yerleşim yerlerinin ve olayların isimlerini doğru bir şekilde tespit etmek (Cündi, 1963:15-16).

Ahmed Zeki Paşa, Avrupa'daki pek çok oryantalist ile irtibat halinde idi; onlarla yazışır ve orada bulunan Arapça yazma eserler hakkında görüş alışverişinde bulunurdu (Cündi, 1963:35). 1892'de Londra'da, 1894'de Cenevre'de, 1902'de Hamburg'da ve 1912'de Atina'daki oryantalistlerin kongrelerinde ya heyet başkanı olarak ya da üye olarak Mısır'ı temsil etmiştir (Cündi, 1963: 23-25).

Öğrencilik yıllarından itibaren dergi ve gazetelere yazılar yazmaya başlayan Ahmed Zeki Paşa'nın yaşadığı çevre onun çalışmalarının önünü açmıştır. Bu çevre, Mısır Emiri II. Abbas Hilmî çevresidir. Bu, Ahmed Şevkî ve Ahmed Şefik gibi yazar ve şairlerin de yer aldığı bir çevredir (Cündi, 1963:13). Hidiv hükümeti, özellikle de onun eğitim bakanı olan Ahmet Haşmet Paşa, Arap dili çalışmalarına büyük önem vermiş ve Ahmed Zeki Paşa'nın Arap edebiyatını canlandırma projesine devlet desteği verilmesini kabul etmiştir. Bu proje çerçevesinde pek çok eserin basımı gerçekleştirilmiştir (Ahmed Zeki Paşa, 1912: 7). Öyle görülüyor ki noktalama işaretleri konusundaki ilk resmi çalışma da bu genel yaklaşımın bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Kendi dünyasında bu işe zaten hazır olan Ahmed Zeki Paşa, Eğitim Bakanının söz konusu görevlendirmesiyle birlikte hemen işe koyulur ve ilk olarak o güne kadar Arap dilinde noktalama işaretleri ve ona benzer çalışmaları incelemekle işe başlar. Bu çerçevede ilk olarak Secâvendî'nin *Kitâbu'l-Vakfi ve'l-İbtidâ'*, Suyûtî'nin *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an* ve Şâtibi'nin *Kitâbu'l-Vukûf* gibi Kur'an'daki durak ve geçiş yerlerini ele alan kitapları inceler. Daha sonra da noktalama işaretleri alanında Fransa'daki yapılan çalışmaları araştırır (Ahmed Zeki Paşa, 1912: 7-8).

Arapçadaki *vakf* ve *ibtidâ'* kuralları ile Fransızcadaki noktalama işaretlerini karşılaştıran Ahmet Zeki Paşa öz itibarıyla aralarında önemli bir fark olmadığını tesbit eder. Bu yüzden *vakf* ve *ibtidâ'* kuralları ile Fransızcada kullanılan noktalama işaretlerini mezcederek Arapça için yeni bir noktalama işaretleri sistemi geliştirir. Bu sistemi geliştirirken *vakf* ve *ibtidâ'* kurallarını hareket noktası olarak kabul eder. Çünkü bu kurallar, belli bir tarihî süreçte Arap dilinin yapısı içerisinde doğal olarak oluşan kurallardır. Her ne kadar bu kurallar zamanla sadece Kur'an'a mahsus hale gelmişse de Arapça için en uygun noktalama işaretleri ancak o kurallardan çıkarılabildi.

Ahmet Zeki Paşa, söz konusu sistemi geliştirirken Fransızca noktalama işaretlerini de ikinci bir kaynak olarak kullanmıştır. Fransızca'yı tercih etmesinin sebebi ise o günkü gazetelerin ve aydınların herkesçe kabul edilen bir formatta olmasa da Fransızca noktalama işaretlerini kullanmalarıdır. Ayrıca Mısır'daki devlet, özel ve yabancı okullarda öğrencilerin tümü yabancı dil öğrenirken noktalama işaretlerini de öğreniyorlardı. İşte bu yüzden Ahmet Zeki Paşa, insanların yabancıları oldukları yeni noktalama işaretleri yerine belli oranda alışmış oldukları işaret ve kuralları esas almayı tercih etmiştir.

Ahmet Zeki, Arapça için geliştirmiş olduğu noktalama işaretlerine *terkîm* adını vermiş ve bu konuda rakamlardan esinlenmiştir. Bilindiği gibi *rakam* kelimesi işaret manasına gelmektedir. Zaten her bir rakam da belli bir sayıya işaret etmektedir. Buna göre r-k-m kök fiilinin *tef'il* babından mastarı olan *terkîm* ise işaretlendirme manasına gelmektedir. İşte rakamlarla olan bu benzerlikten dolayı Ahmet Zeki Paşa noktalama işaretleri için *terkîm* kavramını geliştirmiştir (Ahmed Zeki Paşa, 1912: 11-13).

Noktalama işaretlerinin tesbiti konusunda Fransız müsteşrik Antoine Isaac Silvestre de Sacy'den de etkilenen (Cündi, 1963: 71) Ahmed Zeki, Avrupa'da kullanılan işaretleri Arapçaya

uyarlarken Arapçanın sağdan sola olan yapısını göz önünde bulundurmuş ve işaretleri ona göre tespit etmiştir (Ahmed Zeki, 1912: 13).

Sonraları özellikle işaretlerin isimlendirmesinde bazı değişiklikler olmuşsa da Ahmed Zeki'nin Arapça için geliştirdiği noktalama işaretleri, herkes tarafından kabul görmüş ve gün geçtikçe daha çok kullanılır hale gelmiştir. Arap dilindeki noktalama işaretlerinin kurucusu olduğu için Ahmed Zeki adı ile noktalama işaretleri konusu özdeşleşmiş durumdadır. Arap dilinde noktalama işaretlerinden söz edildiğinde akla gelen ilk kişi odur.

Ahmed Zeki, konuyu Kur'an ve hadisler açısından da değerlendirmeyi ihmal etmemiştir. Geliştirdiği işaretlerin Kur'an'da ve hadislerde kullanılmaması gerektiğini belirtmiştir. Zira kırâât âlimlerinin Kur'an için geliştirdikleri vakf ve ibtidâ' kuralları başka bir şeye ihtiyaç bırakmamıştır. Hadisler için de böyle bir şeye gerek yok, çünkü hadisler de telkin yoluyla öğrenilmektedir (Ahmed Zeki Paşa, 1912: 13). Satır aralarından anladığımız kadarıyla Ahmed Zeki Paşa, İslam'ın temel kaynakları olan Kur'an'a ve Hadislere noktalama işaretlerini katmak suretiyle yeni tartışmalara kapı açmak istememiştir.

Ahmed Zeki Paşa, noktalama işaretlerini iki grupta ele almıştır:

- 1- Duraklar (vakf)
- 2- Ses vurguları ve tonlamalar

Virgül, noktalı virgül ve nokta duraklar grubunda; soru işareti, ünlem işareti, tırnak işareti, iki nokta üst üste, üç nokta, tire ve parantez ise vurgular ve tonlamalar grubunda yer almaktadır (Ahmed Zeki Paşa, 1912: 16).

Ahmed Zeki Paşa, paragraftaki girintiyi bir noktalama işareti olarak kabul etmekte ve bu işareti *kat'* (kesme) olarak isimlendirmektedir. *Kat'* anlam bütünlüğü olan cümle grubunu yani paragrafı diğer bir paragraftan ayırmak için kullanılır. Bunun işareti ise satırın başında bir parmak kadar boşluk bırakılmasıdır (Ahmed Zeki Paşa, 1912: 16).

Ahmed Zeki Paşa'nın geliştirdiği noktalama işaretleri ve kullanım yerleri kısaca şöyledir (Ahmed Zeki Paşa, 1912: 17-29 sayfaların ilgili bölümleri):⁶

1- eş-Şavle (·): Virgülün karşılığı olan *şavle* akrep iğnesi anlamına gelmektedir. Bu kelimenin kullanılmış olmasının sebebi, bu işaretin şekil olarak akrep iğnesine benzemesidir. Ahmet Zeki Paşa *eş-şavleyi el-vakfu'n-nâkis* (eksik duruş) olarak nitelendirmektedir. *el-vakfu'n-nâkis* ise konuşan ya da okuyanın nefes almayacak kadarki kısa duruşuna denir.

Ahmed Zeki Paşa'nın *şavle* olarak isimlendirdiği virgül, sonraki dönemlerde *el-fasle* ya da *el-fâsile* olarak adlandırılmış ve bu şekilde yaygınlaşmıştır. Günümüzde de virgül için çoğunlukla *el-fâsile* adı kullanılmaktadır (Âşûr, 1932: 11; İbrahim, 1975: 97; Kattûs, 2000: 115; Mecmau'l-luğa el-Arabiyye, 2010: 29).

Virgül şu durumlarda kullanılır:

- a- Ma'tuf kelimeler arasında. Mesela:

- الكلمة ثلاثة أقسام: اسم، وفعل، وحرف.

(Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, 2010: 29). الكلمة ثلاثة أقسام: اسم، أو فعل، أو حرف.

Virgülün 've' bağlacı ile birlikte kullanımı bakımından Arapça ile Türkçe arasında fark vardır. Türkçede *ve*, *veya*, *yahut*, *ya ... ya* bağlaçlarından önce de sonra da virgül kullanılmazken yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi Arapçada kullanılmaktadır.

- b- Kendisine bitişen ifadelerden dolayı uzamış olan ma'tuf kelimeler arasında. Mesela:

⁶ Kaynağı belirtilmeyen örnekler, Ahmed Zeki Paşa'nın noktalama işaretleri için kullandığı örneklerdir.

⁷ http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=187:Noktalama-Isaretleri-&catid=50:yazm-kurallar&Itemid=132

- لا يستحق الاحترام كل رجل لا يقرن القول بالعمل، وكل صانع لا يتوحي الإلتقان، وكل شريف يسلك سبيل التهم.

c- Kısa ma'tuf cümleler arasında. Mesela:

- الشمس طالعة، والنسيم عليل، والطيور مغزدة، والأزهار ضاحكة.

d- Şart ve ceza cümleleri, yemin ve cevabı gibi ifadelerin uzun olması durumunda. Mesela:

- إن قدرت ان تزيد ذا الحق علي حقه وتطول علي من لا حق له، فافعل.

e- Dikkat çekilmek istenen bedel ifadelerinden önce. Mesela:

- في هذا العام المبارك، عام 1329 هجرية، بدأت نهضة مباركة في ديار مصر بإحياء الآداب العربية.

f- Lafız ve mana bakımından birbirine bağlı olan iki cümle arasında. İkinci cümlelerin, birinci cümle için sıfat, hâl ya da zarf olması gibi. Mesela:

- كادت السيارة أمس تدوس طفلا، يظهر أنه أصم.

g- Ara cümlelerin sınırlarını belirlemede. Mesela:

- ولو أنما أسعى لأدنى معيشة كفاني، ولم أطلب، قليل من المال

2- eş-Şavle el-Mankûta (؛): *el-Vakfu'l-kâfi* (yeteri kadar durmak) adı da verilen *eş-şevle el-mankûta*, noktalı virgülün karşılığıdır. Virgülden olduğu gibi noktalı virgülden de sonraki dönemlerde *eş-şavle el-mankûta* ifadesi yerine daha çok *el-fâsıla el-mankûta* (Mecmau'l-luğa el-Arabiyye, 2010: 30) ya da *el-fasla el-menkûta* (Sâlih, 1994: 205) ifadesi kullanılır olmuştur. Noktalı virgül şu yerlerde kullanılır:

a- Hedefi bir olan ve birbirine atfedilen cümleler arasında. Mesela:

- خير الكلام ما قل ودل؛ ولم يطل فيمل.

b- Aralarında karşılaştırma, benzetme, taksim, tertip, sıralama ve benzeri durumların bulunduğu ma'tuf ifadeler arasında. Mesela:

- اغتنم خمسا قبل خمس: شبابك قبل هرمك؛ وصحتك قبل سقمك؛ وفراغك قبل شغلك؛ وغناك قبل فقرك؛ وحياتك قبل موتك.

c- Önceki cümleyi açıklayan ya da te'kid eden cümleden önce. Mesela:

- ولكن أكثر الناس لا يعلمون؛ يعلمون ظاهرا من الحياة الدنيا.

3- en-Nukta (.): Nokta anlamına gelen *en-nuktaya el-vakfu't-tâmm* adı da verilmektedir. *el-Vakfu't-tâmm*, konuşan ya da okuyanın tam olarak durması başka bir ifade ile rahat bir nefes alması demektir. Nokta mana ve i'rab bakımından birbirinden bağımsız olan cümlelerin sonunda kullanılır. Mesela:

- قال أعرابي لأبيه: يا أبت! إن كبير حقاك علي، لا يبطل صغير حقاك علي. والذي تمت به إلي، أمت بمثله إليك.

4- Alâmetu'l-İstifhâm (?): Bu işaret soru cümlesinin sonunda kullanılır. Mesela:

- هل أتاك حديث الغاشية؟

Arapçada ses tonu ile de soru cümlesi oluşturulabildiği için cümlelerin soru kelimesi ile başlayıp başlamaması önemli değildir (Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, 2010: 29).

- سافر أبوك؟

Ahmet Zeki Paşa Arapça harflerin yazım yönünü yani sağdan sola olan akışını dikkate alıp virgül ve noktalı virgülün yönünü değiştirdiği halde soru işaretini olduğu gibi bırakmış ve yönünü değiştirmemiştir. Mısır Eğitim Bakanlığının emri ile 1930'dabu konuda hazırlanmış olan risalede de soru işareti böyle tesbit edilmişken (Âşûr, 1932: 11) sonraki çalışmalarda ve Arap basınında soru işareti Arapçaya uygun olarak (؟) şeklinde kullanılır olmuştur. (Kattûs, 2000: 116; Şahhâte, 1998: 98; İbrahim, 1975: 97; Lecnetu'l-Luğa el-Arabiyye ve Ulûmiha, 2010: 32).

5- Alâmetu'l-İnfi'âl (!): Ahmed Zeki'nin *alâmetu'l-infi'âl* olarak adlandırdığı ünlem işareti sonraki dönemlerde daha çok *alâmetu't-teessür* ya da *alâmetu't-taaccub* isimleriyle kullanılır olmuştur (Âşûr, 1932: 11; İbrahim, 1975: 102; Sâlih, 1994: 207; Mecmau'l-Luğti'l-Arabiyye, 2010: 32). Bu işaret şaşkınlık, yadırgama, teşvik etme, uyarma, üzüntü ve dua gibi ifadelerde kullanılır. Mesela:

- ما أجمل السماء !

- إليك عني !

- يا أبتاه !

6- en-Nuktetân (:): Söylenen, nakledilen, kısımlara ayrılan, detaylandırıldıktan sonra genelleştirilen ya da genel olup detaylandırılan ifadelerde kullanılır. Mesela:

- روي عن النبي (ص) أنه قال: « إذا لم تستحي فاصنع ما شئت.»

- العقل ، والصحة ، والعلم ، والمال ، والبنون : تلك هي النعم التي لا يحصى شكرها.

7- Nikâtu'l-Hazfiv'e'l-İzmâr (...): Atma ve gizleme noktaları manasına gelen *nikatu'l-hazfi ve'l-izmâr*dan kasıt üç nokta işaretidir. Ahmed Zeki'nin *nikâtu'l-hazfi ve'l-izmâr* olarak adlandırdığı üç nokta işareti daha sonra *alametu'l-hazf* olarak kullanılır olmuştur (Âşûr, 1932: 11; İbrahim, 1975: 103; Sâlih, 1994: 209; Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, 2010: 32). Herhangi bir sebeple cümleden bir veya birden çok unsurun düştüğünü ya da atıldığını gösterir. Başka bir ifade ile üç nokta, isteyerek olsun ya da olmasın, cümlede herhangi bir eksiklik olduğuna işaret eder. Mesela:

- إنما العمل على أهل النظر والتأمل الذين أعطوا كل شئ حقه من القول ووفوه قسطه من الحق ... فمثل هؤلاء تصنّف العلوم وتدوّن الكتب.

8- eş-Şarte (-): Tire manasına gelen *şarte*, iki durumda kullanılır:

a- Ara cümlelerin başında ve sonunda. Mesela:

من حدّ هذا الدرج إلي السور الغربي - وهو الذي فيه الباب الجديد المعروف الآن بباب القيسارية - خمسة وثمانون ذراعاً وثلاث ذراع.

b- Diyaloglarda zikredilmeyen isimlerin yerine. Mesela:

- أذهب أنت إلى المدرسة ?

- نعم .

- قل لأستاذ العربية إنني راغب في لقائه .

- على العين والرأس .

9- et-Tadbîb⁸ (« »): Ahmed Zeki'nin *tadbîb* olarak adlandırdığı tırnak işareti, sonraki dönemlerde bu isimle değil, *tansîs* adıyla kullanılır olmuştur (Âşûr, 1932: 11; İbrahim, 1975: 103; Sâlih, 1994: 209; Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, 2010: 31). Tadbîb işareti, harfi harfine yapılan alıntılarda kullanılır. Mesela:

- قال محمد بن عمر: « يجب على الكاتب أن يتعلم الهندية وغيرها من الخطوط العجمية.»

(صبح الأعشى)

10- el-Kavsân (()): Yay manasındaki *kavs* isminin müsennası olan *el-kavsân* iki yay anlamındadır. Parantez işareti yay gibi olduğu için bu şekilde isimlendirilmiştir. *Kavs* kelimesinin bir silah ismi olması ve *hilâl* kelimesinin daha estetik olup kulağa hoş gelmesi sebebi ile Ebû Gudde, *el-kavsân* yerine *el-hilâlân* ismini önermiştir. (Ahmed Zeki Paşa, 1912: 15) Ancak Ebû Gudde'nin önerisi kabul görmediği için bu işaret *el-kavsân* adıyla kullanılır olmuştur. (Âşûr, 1932: 11; İbrahim, 1975: 103; Sâlih, 1994: 209; Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, 2010: 31).

Parantez her türlü açıklama ya da dikkat çekilmek istenen bilgiler için kullanılır. Parantezin kullanıldığı yerlerden biri de virgülün çok kullanıldığı cümlelerdeki uzun ara cümlelerdir. Mesela:

⁸Dabb kökünden olan tadbîb, hadis ulemasının hadis metinlerinin nereden başlayıp nerede bittiğini belirlemek için kullandığı bir işarettir (Kabâva, 2007: 23) .

3- Abdulkadir Âşûr (Mısır Eğitim Bakanlığının 1930'daki Çalışması)

Arap dilindeki noktalama işaretlerinin tarihi bakımından önemli dönemeçlerden biri de Mısır Eğitim Bakanlığının 26.07.1930 tarihli kararıdır. Abdulkadir Âşûr tarafından bir kitapçık şeklinde kaleme alınan bu karar, *Hurûfu't-Tâc ve Alâmâtü't-Terkîm* adıyla ilk olarak 1931'de Emîriye matbaasında basıldı. (Abduttevvâb, 1985: 204-205) 1932'de ise ikinci baskısı yapıldı.

Bu risaleyi Ahmed Zeki'nin risalesinden ayıran en önemli fark, orada kullanılan kavramların Arap dünyasında kabul görmesi ve günümüzde de aynı kavramların kullanılmasıdır (Sâlih, 1994: 201; Kattûs, 2000: 116; Mecmau'l-Luğati'l-Arabiyye, 2010: 29). Konu ile ilgili çalışmalara baktığımızda bu risalenin de Ahmed Zeki'nin çalışması kadar olmasa da bir başvuru kaynağı olarak kabul edildiğini görüyoruz (Kabâva, 2007: 54; Abduttevvâb, 1985: 204-205).

Bu risaledeki noktalama işaretleri isimlendirme açısından farklılık arz etse de içerik ve sayı olarak Ahmed Zeki'nin önerdikleri ile onun arasında kayda değer bir fark bulunmamaktadır. İsimlendirme bakımından iki risaleyi karşılaştırdığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır (Ahmed Zeki Paşa, 1912: 14-15; Âşûr, 1932: 11):

<u>Ahmed Zeki Paşa</u>	<u>Abdulkadir Âşûr</u>
eş-Şavle (.)	el-Fasle
eş-Şavle el-Mankûta (.)	el-Fasle el-Mankûta
en-Nukta (.)	el-Vakfe
Alâmetü'l-İstifhâm (?)	Alâmetü'l-İstifhâm
Alâmetü'l-İnfi'âl (!)	Alâmetü't-Teessür
en-Nuktetân (:)	en-Nuktatân
Nikâtu'l-Hazfîve'l-İzmâr (...)	Alâmetü'l-Hazf
eş-Şarte (-)	eş-Şarte / el-Vasle
et-Tadbîb (« »)	Alâmetü't-Tensîs
el-Kavsân (())	el-Kavsân

Yukarıda da görüldüğü gibi Ahmed Zeki ve Mısır Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan çalışmalarda on adet noktalama işareti önerilmiştir. Ancak sonraki süreçte özellikle internetin de bir basın yayın aracı olarak hayata girmesiyle birlikte daha fazla noktalama işaretine ihtiyaç duyulmuş ve yirmiden fazla işaret kullanılır olmuştur. Yukarıda zikrettiğimiz işaretlerin yanı sıra şu işaretler de bir ihtiyaç olarak görülmüş ve kullanılır olmuştur: eş-şertetân (- -), eş-şerte's-sufliyye / munhafîda (_), el-kavsân el-mustafîletân ([]), el-akvâs el-müsellese (< >), el-işâretü'l-mâile (/), el-işâretü'l-mâile'l-muâkise (\), işâretü'l-berîd el-elektronî (@) ...⁹

Burada ele aldığımız bu üç çalışmanın dışında elbette ki, Arap dilinde noktalama işaretleri konusunda pek çok çalışma yapılmıştır. Bunların bir kısmı kişiler tarafından bir kısmı ise kurumlar tarafından hazırlanmıştır. Konuyu müstakil olarak ele alan çalışmalar olduğu gibi imlâ ile alakalı kitapların bir bölümü olarak ele alan çalışmalar da vardır. Onca çalışma arasında bizim, söz konusu üç çalışmayı ele almamızın nedeni, o çalışmaların kurucu çalışmalar ve noktalama işaretleri tarihi bakımından dönüm noktası olmalarıdır. Diğer çalışmaların çoğu eğitim-öğretimde kullanılmak üzere hazırlanan çalışmalardır.

Sonuç

Metinlerin daha kolay ve daha doğru anlaşılmasının önemli araçlarından biri olan noktalama işaretleri, neredeyse yazının icadı ile birlikte var ola gelmiştir. Arap dilinin ilk metinlerinde kimi işaretler varsa da, Kur'an'la birlikte durak ve geçiş yerleri konusu daha somut bir şekle bürünmüştür. Kur'an'ın dışındaki İslam kaynaklarında ve diğer Arapça kitaplarda sistemli ve standart olmasa da bazı işaretler kullanılmıştır.

⁹<http://www.diwanalarab.com/spip.php?article19986>

Günümüzdeki manasıyla noktalama işaretlerinin Arap dilinde kullanılışı, matbaanın İslam dünyasına girişi ile birlikte ivme kazanmış ve yaygınlaşmıştır. XVIII. yüzyılın ikinci yarısı ile XIX. yüzyılda basın-yayın alanındaki hızlı gelişmeler, noktalama işaretlerine olan ihtiyaç daha da artmıştır. Zaten noktalama işaretleri konusundaki ilk çalışmalar ve öneriler dönemin gazetecilikle uğraşan şahsiyetleri tarafından ortaya konmuştur.

Bazı bireysel çabalar olmuşsa da Arap dilinde noktalama işaretleri alanında ilk resmi çalışma, Mısır Eğitim Bakanlığının talebiyle 1912 yılında Ahmed Zeki Paşa tarafından yapılmıştır. Ahmed Zeki Paşa'nın *et-Terkîm ve Alâmâtuhu fi'l-Luğati'l-Arabiyye* adlı kitabı, bu konuda temel eser olarak kabul edilmiştir. Bu çalışmanın önemi, alanında ilk resmi çalışma olmasından ziyade sonraki çalışmalara temel kaynak olmasıdır. Konu ile ilgili daha sonra yapılan çalışmalar, detaylardaki bazı farklar dışında, Ahmed Zeki Paşa'nın çalışmasına esas itibarıyla yeni bir boyut kazandırmamıştır.

Mısır Eğitim Bakanlığının 1930 yılında hazırladığı kitapçıkla birlikte Arap dilinde noktalama işaretleri daha bir yerleşik hale gelmiştir. Sonraki süreçte de noktalama işaretleri ile ilgili pek çok eser yayımlanmıştır. Bu eserlerin hemen tümü eğitim-öğretimde kullanılmak üzere hazırlanan eserlerdir.

KAYNAKÇA

- Abduttevvâb, Ramazan. (1985). *Menâhicu Tahkîki't-Turâs*. Kahire: Mektebetu'l-Hancı.
- AHMED, Cemâl Abdulazîz. (2003). *el-Kâfi fi'l-İmlâi ve't-Terkîm*. Kahire: Külliyyetu Dâri'l-Ulûm.
- Ahmed Zeki Paşa. (1912). *et-Terkîm ve Alâmâtuhu fi'l-Luğa al-Arabiyye*. Haleb: Mektebetu'l-Matbûât el-İslâmiyye.
- AMÂYİRA, İsmâil Ahmed. (1996). *Buhûsfi'l-İstişrâk ve'l-Luğa*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- ÂŞÛR, Abdulkadir. (1932). *Hurûfu't-Tâc ve Alâmâtuhî't-Terkîm*. Mısır Eğitim Bakanlığı.
- ATASOY, Faysal Okan. (2009). *Türkçede Noktalama*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- CUNDÎ, Enver. (1963). *Ahmed Zeki el-Mulakkab bi Şeyhi'l-U'rûbe*. Kahire: Vezâretu's-Sekâfeve'l-İrşâdu'l-Kavmi.
- EL-CUREYSÎ, Muhammed MekkiNasr. (1999). *Nihâyetu'l-Kavli'l-Mufid fi İlmi't-Tecvîd*. Kahire: Mektebetu's-Safâ.
- ÇANTAY, Hasan Basrî. (1992). *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*. İstanbul.
- GÜNEŞ, Zeliha. *Noktalama İşaretleri*. <https://www.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/2272/unite11.pdf>
- AL-HÎLÂLÎ, MuhammadTaqi-ud-Din & Muhsin Khan, Muhammad. (1996). *TheNobleQur'an*. Riyad: Dâru's-Selâm.
- HORNBY, A. S. *Advanced Learner's Dictionary*. (2000). Oxford University Press.
- İŞİCİK, Yusuf. (2010). *Kur'an Meâli*. Konya: Konya İlahiyat Derneği Yayınları.
- İBRAHİM, Abudul'alîm. (1975). *el-İmlâ' ve't-Terkîm fi'l-Kitâbeti'l-Arabiyye*. Mektebetu Çarîb.
- KABÂYA, Fahrüddîn. (2007). *Alâmâtuhî't-Terkîm fi'l-Luğati'l-Arabiyye*. Haleb: Dâru'l-Multekâ.
- KOÇ, Aylin. (2008). *Noktalama İşaretlerinin Tarihçesi* (Kültür Tarihimizde Gizli Diller ve Şifreler). İstanbul: Picus.
- KATTÛS, Bessâm. (2000). *el-Muhtasar fi'n-Nahvi ve'l-İmlâi ve't-Terkîm*. Ürdün: Muessesetu'l-Hammâde.
- KADDÛRA, Vahîd b. et-Tâhir, (2010). *Târîhu't-Tibâati'l-Arabiyye fi İstanbul ve Bilâdi's-Sâm*. Riyâd: Mektebetu el-Melik Fehd el-Vataniyye.
- Lecnetu'l-luğa el-Arabiyye ve Ulûmiha. (2010). *Kavâidu'l-İmlâ'*. Dimaşk: Mecmau'l-Luğa el-Arabiyye.
- Sâlih, Fahrî Muhammed. (1994). *el-Luğatu'l-ArabiyyeEdâen ve Nutkan ve İmlâen ve Kitâbeten*. Kahire: Dâru'l-Vefâ'.
- Şahhâte, Hasan & Hasaneyn, Ahmed Tâhir. (1998). *Kavâidu'l-İmlâi'l-Arâbi*. Mektebetu Dâri'l-Arabiyyeli'l-Kitâb.
- et-Tanahî, Mahmud Muhammed. (1996). *Evâilu'l-Matbûât el-Arabiyye fi Mısr* (Nedvetu't-Târîhu't-Tibâti'l-Arabiyye). Ebû Dabî: Menşurâtu'l-Mecm'a es-Sekâfi.
- De Tarazi, Viscount Philippe. (1913). *Târîhu's-Sahâfe*. Beyrut: el-Matbaatu'l-Edebîyye.
- et-Tuveyrânî, Hasan Hüsnü. (h.1310). *Kitâbu Hattî'l-İşârât*. Mısır: Nîl Matbaası.
- Alâmâtu't-Terkîm, <http://www.diwanalarab.com/spip.php?article19986>
- EZ-ZİRİKÎLÎ, Hayru'd-Dîn. (2002). *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn.